

Rusínová, Zdenka

[**Tušková, Jana Marie. Variantní a dubletní tvary v současné deklinaci apelativních feminin**]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2007, vol. 56, iss. A55, pp. 376-378

ISBN 978-80-210-4335-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100954>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

škoda, že autor nevzal v úvahu i další vlivné české koncepce aktuálního členění (Danešovu a Firbasovu), nebo aspoň některé jejich analýzy. Spáthova formálněsémantická orientace syntaxe je zase v Čechách blízká novějším pracím M. Dočekala. Monografie nabízí tedy možnost ověřovat heuristickou sílu různých koncepcí, v neposlední řadě ale i obohacení empirické znalosti češtiny o nové relevantní příklady a dává mnohdy provokativní impulsy k jejich teoretické reflexi.

Tato recenze je součástí přípravných prací pro řešení projektu vedeného M. Krčmovou *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*, podporovaného GA ČR grantem č. 405/07/0652.

Petr Karlík

Jana Marie Tušková: Variantní a dubletní tvary v současné deklinaci apelativních feminin. Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2006, 175 str. (ISBN 80–210–4138–2)

Autorka, vysokoškolská učitelka na Katedře českého jazyka Pedagogické fakulty MU v Brně, pojednává o jedné z nejproblematičtějších kapitol české deklinace, a to o různých typech kolísání v koncovkách substantiv ženského rodu. K tomuto účelu si zvolila kombinaci cest tkvící ve využití klasických a moderních metod práce a lze říci, že se tak dobrala vysoké objektivitě nejen při vyhledání i zpracování materiálu, nýbrž i při jeho posouzení, dále při erudovaném vyložení zmíněné problematiky a konečně při stanovení závěrů plynoucích z celé práce. Metodou nezůstává jen u synchronního pozorování. Spolehlivá poučenost o historickém vývoji feminin umožňuje autorce vidět jejich současný stav jako jeden ze stupňů pokračujícího vývoje. Za východisko bylo zvoleno podrobné zmapování přístupů českých gramatik od Gebauerovy mluvnice (1890) až po Příruční mluvnici o sto pět let mladší (1995). Materiál autorka získala z Českého národního korpusu SYN 2000 a podrobila ho kritické analýze. Ta vedla ke zkoumání tvarů nejen z hlediska jejich kvantity a frekvence, ale i z hledisek beroucích v úvahu jejich sklad foneticko-fonologický, slootovornou utvořenost či neutvořenost a sémantiku jakožto hlediska lexikologická, povahu prostředků derivace, postavení tvaru v soustavě pádových koncovek a konečně i možné vlivy kontextu, typických kolokací, idiomů, rýmu apod. Hledaly se tu i obdoby k faktorům ovlivňujícím volbu alomorfu u maskulin a neuter. Autorčin materiál i jeho následný rozbor však ukázaly svébytnost feminin, specifičnost některých faktorů, odlišné pořadí jejich závažnosti, nepřítomnost faktoru syntaktické platnosti tvaru a jiné detailnější rozdíly.

Pozornost si zaslouží sled a především rozvedení jednotlivých kapitol, a to pro svou přísnou logičnost. Úvod představí deklinační systém češtiny z hlediska jeho typických rysů: staré koncovky vedle novějších, dubletnost i variantnost tvarů, alternace koncového konsonantu kmene, vlivy jazykové i mimojazykové. Autorka vymezuje pojmy dubletnost a variantnost, což je pro danou problematiku užitečné. Varianty pak dělí podle diferenciacie uvedené v Mluvnici češtiny II (1986) podle stylového zabarvení, dobové vázanosti, frekvence a různého významu. Uvádí se také dobově podmíněný pohled na variantnost v odborné literatuře a autorka se programově hlásí k požadavkům strukturně systémového pohledu na zjištěná fakta, jak je to postulováno v pracích zabývajících se materiálem korpusu či jiným, např. nářečním. Při výzkumu variantních a dubletních tvarů se autorka zaměřila na apelativní feminina (otázka vzájemného vlivu a případných rozdílů mezi apelativy a proprii zůstala tak otevřená) a na čtyři hlavní oblasti výskytu dubletních a variantních tvarů: přechody mezi vzory *kost* a *píseň*, přechody mezi vzory *růže* a *kost*, a to v Dpl. a Lpl. s pozorností k frekventovanému substantivu *práce*, přechod mezi vzory *žena* a *růže*, koncovky Dsg. a Lsg. typu *skica*, koncovky Gsg., Dsg. a Lsg. typu *sója*, tvary feminin *berla*, *studna/studně* a koncovky Gpl. feminin na *-ice*, *-yně*.

V kapitole Literatura a internetové zdroje je obsaženo dvojí novum, které je nutno přivítat. Vedle přehledu anotované odborné literatury s tématy synchronními i diachronními uvádí autorka

i přehled literatury popularizační, která tu podle našeho názoru má své nezpochybnitelné místo. Druhým novem je zatím neběžné uvádění informačních zdrojů z internetu na stránkách Ústavu Českého národního korpusu. Kromě literatury k tématu uvádí autorka odbornou literaturu z korpusové lingvistiky. Na tuto podkapitolu logicky navazuje kapitola Korpusová lingvistika a Český národní korpus. Po obecných charakteristikách a úvodních informacích o jazykových korpusech, které naplňují požadavek, že odborná publikace má být pro uživatele autonomní, a jsou pro poměrnou krátkodobost možnosti využívat korpus v publikaci pro řadu jejích uživatelů aktuální, následují relevantní údaje o korpusu SYN 2000, který autorka ve své práci využila. Hodnotí jeho schopnost vyhledat materiál především po různých typech kombinovaných dotazů a poukazuje na menší spolehlivost vyhodnocení dotazů směřujících přímo k vyhledání feminin v určitém čísle a pádě. Práce s ostatními údaji, které korpus poskytuje, údaj o tzv. absolutní frekvenci a informace o lexikálním okolí tvaru slova byla autorkou provedena velmi uvážlivě. Je si vědoma omezení statistických údajů pro další soudy o tvarech, proto nebere v úvahu formy s frekvencí nižší než 20, což považuje za dostatečnou ochranu relevance definitivních závěrů. Podobnou ochranu zvolila autorka i pro kolokace dubletních tvarů s mi-score (vzájemná informace o výskytu) vyšším než 10. Informace, které poskytuje korpus o stylové charakteristice tvaru, byly rovněž vázány na jeho frekvenci. Autorka zvolila hranici 50, kde již byla výpověď o stylové charakteristice dubletního tvaru považována za relevantní. Při hodnocení práce s korpusem uvádí autorka, že je výhodná, pokud jde o práci s jevy centrálními. Jde-li naopak o jevy periferní, korpus svou průkaznost rychle ztrácí. Přesto je přesvědčena, že na základě korpusových dat lze vysledovat tendence, které užití tvarů ovlivňují, jeho roli při úpravě kodifikace vidí nikoli jako určující, ale jako pomocnou či opěrnou.

Kapitola věnovaná přechodu apelativ mezi vzory *kost* a *píseň* vidí východiska v historickém vývoji typů *duša* a *kost* a v odstraňování homonymních forem. Bez vlivu není ani vliv nářečních podob tíhnoucích k unifikaci a preferujících podoby vzoru *píseň*. Podrobné zachycení různých výkladů v mluvnících Gebauerově, Trávníčkově, Havránkově – Jedličkově, Šmilauerově, v Mluvnici češtiny a v Příruční mluvnici jen ukazuje na složitost problematiky. Autorka výstižně hodnotí jednotlivé přístupy a v další části kapitoly uvádí situaci v korpusu SYN 200. Bohatý materiál umožnil rozlišit „centrální a periferní část deklinace vzoru *kost*“, tj. bohatě zastoupené deriváty se sufixem *-ost/-est* od nepočtených lexémů tvořených jinak a neutvořených (některá z nich jsou ovšem frekventované). Autorka nejprve věnovala pozornost zakončení Gsg. a konstatuje, že koncovka *-i* převládá významně nejen u centrální část substantiv zakončených na *-ost*, ale přiřazují se k nim i substantiva slovtvorně odlišná, i když formálně podobná, tj. především s koncovými konsonanty *-st*. Jako faktor působící pro užití koncovky *-e* autorka uvádí nižší frekvenci slov, stylové využití, vliv lexikálního okolí, případně idiomatický princip. Tabulka feminin seřazených retrogradně je při hledání konkrétního lexému praktická, vedle koncovky je uveden údaj o jeho frekvenci. Zhruba obdobnou situaci lze podle autorky nalézt i v distribuci koncovek Npl. Podle *kost* mají tvary nejen lexémy se sufixem *-ost*, ale i na pouhé *-st*. Autorka vyhodnocuje menší počty tvarů odlišných od kodifikace jako sice statisticky nevýznamné, ale zkoumá příčiny jejich užití. Nachází je v tendenci k funkčně stylové specifikaci (tvary *poutě*, *lodě* převažují v publicistice), ve vlivu sémantiky slova (tvar *čtvrť* ve významu „městská čtvrť“, *čtvrť* ve významu časovém nebo určení množství) apod. Pozornost budí statisticky významný rozdíl mezi kodifikací a převažujícími formami v korpusu (*chuti* × *chutě*).

Další pozornost věnuje autorka pádům, o nichž je známo, že podléhají unifikaci, tj. Dpl., Lpl. a Ipl. Tuto tendenci korpusový materiál v zásadě potvrdil. U Dpl. je zajímavé, že jeho výskyt byl v korpusu u řady lexémů velmi řídký nebo nulový. Autorka konstatuje u množství lexémů výskyt jen v mluvnici (!), nikoli v korpusu (43), existují však i lexémy zachycené jen v korpusu (22) a konečně lexémy nezachycené ani v korpusu, ani v mluvnici, pouze v SSČ (9). Podobně jsou popsány i tvary Lpl. a Ipl. Posledně jmenovaný pád vykazuje ve svých tvarech jisté odlišnosti. Jako faktory pro volbu koncovky se kromě společných s Dp. a Lpl. uplatňují silnější faktor disimilační a výslovnostní.

Substantivum *práce* a přechody jeho tvarů mezi typy *růže* a *kost* se staly předmětem autorčina zkoumání v literatuře i v korpusu zcela právem. Nekodifikované tvary *pracem*, *pracech* se uplatňují ve stejných stylových oblastech jako tvary kodifikované, mají poměrně vysokou frekvenci a jsou v jazyce poměrně novým jevem. Materiál v SYN 200 vykazuje mírnou převahu nekodifikovaných tvarů ve spojení s adjektivy označujícími různé typy prací manuálních. Pro poměrně pevnou pozici nekodifikovaných forem v úzu navrhuje autorka jejich kodifikaci.

Poslední kapitola je věnována přechodům forem mezi vzory *žena* a *růže*. Jde o poměrně rozrůzněné skupiny substantiv, v jejichž popisech se mluvnické rozcházejí. Byť se autorka věnovala v ostatních kapitolách apelativům, v tomto případě *propria* do výzkumu zahrнула, vědoma si jejich vývojové odlišnosti sahající až do nejnovějšího kodifikačního zásahu.

Korpusový materiál byl v tomto případě cenným ukazatelem toho, jak si uživatelé jazyka počínají, když jsou pravidla nejednotná. V případě Dsg. a Lsg. substantiv typu *skica* dává korpus za pravdu řešení, které nabízí Příruční mluvnické češtiny (1995), upřednostňuje totiž tvary podle typu *žena*, a to i ve skupině *proprií*. Feminina typu *sója* vyhledávaná ve tvarech genitivu, dativu a lokálu singuláru se pro svou nízkou frekvenci v korpusu jevila autorce jako neprůkazná. Škoda, že k pěti apelativním lexémům tohoto typu nepřidala autorka třicet jedna *proprií*, o nichž se zmiňuje. Průkaznost by se asi významně nezlepšila, ale měli bychom alespoň částečnou představu o současném úzu. Autorka jen konstatuje, že z tvarů, které jsou k dispozici, převažující tendenci příklonu k vzorům *žena* či *růže* určit nelze. U substantiv *berla* a *studna* jsou konstatovány tvary jak podle *žena*, tak podle *růže*, ale zároveň bylo zjištěno, že počty dokladů nejsou v korpusu dostatečné na to, aby byly statisticky významné. Dalším zjištěním dokládajícím perifernost substantiv uvedených typů a jejich tvarů je fakt, že některé formy nejsou v korpusu zatím zastoupeny vůbec (Dsg.). Poslední skupinou feminin, již autorka podrobuje zkoumání, jsou tvary Gpl. u substantiv na *-ice*, *-yně*. Korpusové doklady potvrzují u substantiv na *-ice* sepětí nulové koncovky s lexémy domácimi, u přejatých se konstatuje kolísání. Autorka si uvědomuje, že velké množství *proprií* tohoto typu upřednostňujících nulovou koncovku nutně apelativa ovlivňuje. Substantiva na *-yně* se sémantickým rysem životnosti upřednostňují nulovou koncovku, čímž ruší homonymii Gpl. a Isg., jak už dovozují historické i současné mluvnické i odborná literatura.

Situace v korpusu je dokreslena v sedmi tabulkových přílohách, z nichž první tvoří retrográdní seznam apelativních feminin s deklinací vzoru *kost*, komentář a tabulka, ostatní přílohy dokumentují srovnání užití jednotlivých koncovek v korpusu SYN 200 a v mluvnicích.

Práce obsahuje dále závěry v češtině a angličtině a podrobný seznam literatury.

Rozbor situace u variant a dublet feminin působí jako přesvědčivý díky všem souvislostem, které autorka dokázala odkrýt a vyložit. Korpusový materiál zhodnotila co do jeho průkaznosti kriticky, poukázala v něm na úskalí pro závěry, která jsou dána nedostatečnou frekvencí některých lexémů a tvarů, i na zatímní nulový výskyt některých lexémů obsažených dosud jen v mluvnicích a slovnících.

Zdenka Rusinová

Dušan Šlosar: Otisky. Ilustrace Jan Steklík. Nakladatelství Dokořán, Praha 2006, 116 s. ISBN 80-7363-029-X.

V poslední době se stalo, dalo by se říci, až módní záležitostí vydávat knížky s populárněvědným zaměřením, které více či méně zdařilou formou vysvětlují původ různých českých slov nebo slovních spojení. Za všechny lze jmenovat např. *Zákulisi slov, Zákulisi slov podruhé, Zákulisi slov do třetice* (Praha 2003, 2004 a 2006) M. Novotného, *Tajemství slov* V. Styblíka (Praha 2006), *Zahrada ochočených slov. Jazyková zákampí* P. Loucké (Praha 2007); pro slovenskou slovní zásobu srov. např. *Odtajnené trezory slov I – III* (Martin 2000, 2002, 2004) Š. Ondruše.